УДК 82 (470.621)
ББК 83. (2=Ады)
В 78
Т.М. Вострашева

Адыгэ литературэр я 20-рэ я 60-рэ илъэсхэм (Адыгская литература в 20-60-е годы)

(Рецензирована)

Аннотация:

Типологическая классификация, предложенная в свое время Ю. Суровцевым, помогает разобраться в закономерностях развития как отечественной литературы XX века, так и новописьменных литератур. Согласно сделанной градации в отдельный период выделяется проза 20-30-х гг. Наиболее характерным явлением для этого времени считается роман Т. Керашева «Дорога к счастью». Особый в структурно-стилевом отношении пласт – искусство слова 40 – начала 50-х гг. А литература на современном этапе (с 1956 г.) считается периодом активного поиска и творческих достижений, что отражается на формировании жанров прозы.

Ключевые слова:

Ххэгъэгу литератур, адыгэ литератур, типологическэ классификацие, революционнэ зэхъокIыныгъ, жанр, тарихъ-революцие тематикэр, эпическэ прозэ, историческэ роман, художественнэ къэгъэлъэгъуакI.

Общественнэ щыIакIэм хэхъухьэрэ зэхъокIыныгъэхэр апэу зэхэзышIагъэхэр ыкIи художественнэу псыхьагъэхэу зитхыгъэхэмкIэ цIыф жъугъэхэм алъызгъэIэсыгъэхэр, тхакIохэр ары. ЛъэныкъуитIу нахь жъугъэу литературнэ щыIэныгъэм хэкIухьэрэр:социальнэ, хозяйственнэ ыкIи экономическэ зэмызэгъыныгъэхэм япхыгъэ лъэныкъоу социальнэ-аналитическэ прозэм къыщынэфагъэмрэ цIыфым иIэкIоцI дунай, изэхашIэхэм якъэтын епхыгъэ лъэныкъом.

Ю. Суровцэвым иеплъыкIэ(хэгъэгу литературэр типологическэ классификациеу лъэхъан – лъэхъанэу зэтырефы) рыгъуазээ, Пэнэшъу Уцужьыкъо тилъэпкъ литературэ ипрозэ ихэхъоныгъэкIэ ышIырэ зэтефыныгъэр непэрэ мафэхэм нахь агъэфедэ. Гъунапкъэхэр зэришIырэм дакIоу, авторым лъэхъаны пэпчъ инэшэнэ шъхьаIэхэр къыдегъэунэфых, ау шIэныгъэлэжьыр зэрыгъуазэрэр ибэ – нахьыбэу прозэр ары. «Апэрэ этапыр ыкIи ащ телъытэжьыгъэ структурнэ – типологическэ къатыр-историческэ къэгъэзэпIэшхом ипрозэ»(я 20-рэ илъэсхэр – я 30-рэ илъэсхэм яятIонэрэ кIэлъэныкъу). Ащ епхыжьыгъ «историер гъэпсыгъэным хэлэжьэрэ цIыф чаныр къыгъэлъэгъоныр». Лъэпкъ литературэм а лъэхъаным эпосышхор къазэрэщыхъущтыгъэм игъусэу «эстетическэ полифониер» ащырекIокIыщтыгъ. ЯтIонэрэ этапыр ыкIи ащ инэшанэ дезгъэштэрэ структурнэ-типологическэ къатыр зэо ыкIи зэоуж лъэхъаным епхыгъэ этапыр (я 30-рэ илъэсхэм якIэух – я 50-рэ илъэсхэм агузэгу) ары. Литературэм чIыпIэ шIукIае щызыубытырэр «хэгъэушъхьафыкIыгъэ художественнэ концентрацием анахь мэхьанышхо зыщыратырэ стиль тенденциер» ары. НэмыкIырэ лъэныкъомкIэ къыдэлъытэгъэнэу мэхьанэшхо зиIэр «эстетическэ еплъыкIэ–екIолъэкIэ зэфэшъхьафхэр унэшъошIын амалкIэ зэрафамыдэщтыгъэр» ары ыкIи художественнэ прозэм итеплъэ зыфэдэр агу бэкIэ елъытыгъэу мэхъу. Ящэнэрэ этапыр ыкIи ащ дезыгъэштэрэ структурнэ-типологическэ къатыр – философскэ-нравственнэ Iофыгъохэр къэзыIэтыгъэ джырэ прозэр ары. А лъэхъаным къыхэщырэ нэшанэу щытыр жанрэмрэ художественнэ плъышъохэмрэ бэ зэрэхъущтыгъэхэр ыкIи повесть кIэкIым лъэшэу хэхъоныгъэ зэришIыщтыгъэр ары (I956-рэ илъэсхэм къащыублъагъ) (6;41).

Ю. Суровцевым иклассификациемкIэ литературэм ипериод кIуакIэм фэшъхьафэу идейнэ

– тематическэ ыкIи структурнэ – типологическэ мэхьанэу этап пэпчъ епхыгъэм уахътэу зыхэтым къыдэлъытагъэу зэхэгъэуцуагъ, мыщ дэжьым иклассификацие щигъэзые литературэ пэпчъ лъэпкъ шэн унаеу хэлъыр. У. Пэнэшъум етхы: «Используя научной критерией повторяемости и отмечая признаки общего художественного процесса, ученый в то же время не пропускал из поля своего зрения национальную специфику и национальные особенности литературного развития. Потому предложенная система оказалась продуктивной для всей отечественной культуры и востребованной каждой национальной литературой в отдельности» (7;31).

Адыгэ литературэхэр апкъы зыщиуцощтыгъэхэ пэублэ лъэхъаным къытегущыIэзэ, К. ЩашIэм етхы: «Хэгъэгу литературэм ихэхъоныгъэкIэ зэфэдэ нэшанэу ахэлъыгъэр я 20-рэ илъэсхэм ыкIи я 30-рэ илъэсхэм япэублэ адыгэ литературэхэм яIофхэм язытет зыфэдагъэм къыщэлъагъо. Ау арэущтэу зэфэдэ нэшанэу къахафэщтыгъэм а литературэ ныбжьыкIэхэм етIани ежьхэм янэшэнэ унаехэр къыхэщыщтыгъэх, ахэр анахьэу зыфэгъэхьыгъагъэхэр литературэр традициехэм зэрафыщыт шIыкIэр ыкIи, ащи фэшъхьафэу, я 20-рэ илъэсхэм урыс литературэр зыхэтыгъэ идейнэ ыкIи эстетическэ бэнэныгъэу Iужъоу зэхэлъыгъэм хэщагъэхэ зэрэмыхъугъэхэр ары, а бэнэныгъэм ифэмэбжьымэ гъэнэфагъэ къалъыIэсыщтыгъэ нахь мышIэми» (11;50).

Тилъэхъанэ дунэе хъугъэ-шIэгъэ инхэр щызэутэкIых. Ащ мафэ къэс гупшысакIэхэр къыздехьых. Прозэм процесс инхэр щыкIуагъэх, жанрэхэм яамалхэм заубгъугъ. «Создание произведений,в которых акцент переносится с события на характеры героев и в которых главенствующее значение приобретает не внешний, а внутренний конфликт, началось в адыгских литературах раньше – в конце 30-х гг.…» (5;156). Лъэхъанэр цIыф психологием, щыIэныгъэ гурышэхэм пытэу ахэуцуагъ, ащ характер лъэшхэр, драматическэ конфликтхэр щыIэхэ ешIых. Я 30-рэ илъэсхэм зэрэхэгъэгу илитературэ ихэхъоныгъэ анахь мэхьанэшхо зиIэ типологическэ шэн-хабзэу къыхэщыщтыгъэр эпическэ плъышъо анахь инхэу повестымрэ романымрэ хэпшIыкIэу зызэрафагъэзэгъагъэр ары, ар зэпхыгъэу щытыгъэр общественнэ щыIэныгъэм социальнэ-историческэ зэхъокIыныгъэу фэхъущтыгъэхэр ары. ЩыIэкIакIэр нахь куоу зэгъэшIэгъэным зэрэфаехэр, революционнэ лъэхъаным ицIыф исурэт нахь зегъэушъомбгъугъэу къатыным зэрэпылъыгъэхэр ары эпическэ плъышъо нахь инхэм анаIэ зыкIытырадзэгъагъэр. Прозэм иэволюцие, «плъышъо нахь цIыкIухэм акIэрыкIэу нахь инхэу ыкIи нахьыбэу къэзыгъэлъэгъон зылъэкIыщт эпическэ плъышъохэм ар зэрафакIощтыгъэр» къэзыгъэнафэщтыгъэр, зэрэтлъэгъурэмкIэ, типологическэу щыт социальнэ-историческэ лъапсэу зэкIэхэмкIи зэфэдагъэр ары.

Адыгэ литературэхэр къызэрэхъугъэ шIыкIэр революционнэ зэхъокIыныгъэхэу Урысыем къыщыхъугъэхэм къапкъырыкIыгъэхэу, ащ фыщытыкIэу фыряIэр къызыщагъэлъэгъуагъэу ары. ЩыIэкIэжъыр зэхэкъутэгъэным ыкIи щыIэкIакIэр гъэпсыгъэным гущыIэ щэрыом фэIэпэIасэхэр ежь ашъхьэкIэ хэлэжьагъэх. Идейнэ-эстетическэ еплъыкIэ хьазырхэу, гъэунэфыгъахэ хъугъэ этическэ традициехэр загъорэ щыIэкIакIэм еутэкIыщтыгъэх ыкIи ежьхэр апэкIэ лъызгъэкIотэрэ кIуачIэ хъущтыгъэ. АщкIэ щысэу къэбгъэлъэгъон плъэкIыщт къэбэртэе писателэу ШэуджэнцIыкIу Алый, ащ итворческэ позицие уахътэу тешIэрэм дакIоу хэпшIыкIэу зэхъокIныгъэхэр фэхъугъэх ыкIи иакъыл зытефэрэ социалистическэ гъогупэм тещагъэу хъугъэ. Джауштэу я 20-рэ илъэсхэм якIэух – я 30-рэ илъэсхэм япэублэ ехъулIэу адыгэ литературэхэм методыкIэм иэстетикэкIэ анахь мэхьанэшхо зиIэр – дунаим иреволюционнэ динамичнагъэ ыкIи ащ зэхъокIыныгъэхэр фэшIыгъэнхэм цIыфыр творческэу зэрахэлажьэрэм иидее щэпытэ. А художественнэ идеер дэгъу дэдэу къыщылъэгъуагъ Т. КIэращэм итворчествэ.

Апэрэ адыгэ романыр «Шамбул» зыфиIоу КIэрэщэ Тембот ытхыгъэ ары.Романыр роман пIон зыплIэкIыщтыр авторым социальнэ Iофыгъохэу конфликтым икъежьапIэхэр къыгъэлъагъомэ, общественнэ-политическэ упчIэхэр къыIэтхэмэ, ащ уахътэм ифилософие пэрыт къыхэщымэ ыкIи а категорие пстэури цIыф шэнхэм, щыIэныгъэм къащэлъагъохэмэ ары. Ащ фэдэу лъэныкъуабэкIэ щыIэныгъэр къэзыгъэлъагъорэу плъытэ хъущт КIэращэм и «Щамбул», нэужым ащ фиусыжьыгъэр «Насыпым игъогу». Романыр хэгъэгу мэхьанэ зиIэ тхылъэу алъытагъ ыкIи бэшIагъэу ащ анаIэ

къытырадзагъ. Историческэ къэгъэзэпIэшхом илъэхъан къуаджэм социальнэ процессхэу щырекIокIыщтыгъэхэм афэгъэхьыгъэ явление шIукIаеу произведениер зылъытэгъэ критикэм зэкIэми апэу ар зэригъапшэщтыгъэр М. Шолоховым и «Поднятая целина» ары. Мыщ дэжьым зыщIэ къетIогъэ а произведениехэм проблематикэмкIэ ыкIи характерхэм ямэхьанэкIэ принципиальнэу щыт зэфэдэныгъэхэр зэрахэлъхэр хагъэунэфыкIыщтыгъ шIэныгъэлэжьхэу Шхьэлахъом , Мысыкуаем ащ нэмыкIхэми.

Романэу «Щамбул» зыфиIорэр идейнэ-эстетическэ лъэныкъомкIэ М. Шолоховым ипроизведениехэм зэрапэблагъэр зыхэтлъагъорэр материалэу зэхафырэр, къагъэлъагъорэр (колхозхэр зыщызэхащэщтыгъэ лъэхъаным класс банэу къуаджэм щырекIокIыщтыгъэр) ыкIи проблематикэ шъхьаIэр (колхозхэр зыщызэхащэщтыгъэ лъэхъаным мылъку унаем тегъэпсыкIыгъэ щыIэкIэ-псэукIэр зэхэкъутагъэ зэрэхъущтыгъэр) зэхьыщырхэу зэрэщытыгъэр къызыхэщырэр джащ фэдэу зэхьыщырхэ социальнэ-психологическэ типхэр (Давыдовыр — Биболэт, Щукарь — Хьэлахъо) ыкIи художественнэ-стиль гъэпсыкIэхэр (панорамнэу зэрэгъэпсыгъэр, персонажыбэ къызэрэхафэрэр, хъугъэшагъэхэр, щыIэкIэ-псэукIэр зэхэугуфыкIыгъэу къызэригъэлъагъорэр) ары. Мыщ зэфэхьысыжьэу тыкъызыфащэрэр мары: Т. КIэращэм ироманэу «Щамбул» зыфиIорэр традиционнэ-эпическэ, социальнэ-психологическэ романэу М. Шолоховым лъапсэ зыфишIыгъэу зэрэхэгъэгу литературэм зыщызыушъомбгъугъэм щыщэу щыт.

Литературэ ныбжьыкIэхэм жанрэхэр зыпкъ ащиуцонхэмкIэ «эстафетэм» рыгъозэнхэр е ахэр зэкIэлъыкIоу щыIэ зэрэхъугъэхэр зыпкъ къикIыгъэр ежь яунэе опыт ыкIи профессиональнэ ухьазырныгъэ икъу зэрямыIагъэхэр ары. ЗэкIэми яшэпхъэ хабзэу а ыпшъэкIэ зигугъу къэтшIыгъэр адыгэ литературэм щыукъуагъэ хъугъагъэу апэрэ еплъыкIэм къыпшIошIыщт — 1932-рэ илъэсым Т. КIэращэм ироманэу «Щамбул» зыфиIорэм иапэрэ пычыгъо къыдэкIыгъ, ар IэубытыпIэ къызыфишIызэ, М. Къуныжъым къышIошIэу ытхыгъагъэр «а зы уахътэм зэдакIоу литературэри романыри къызэдэхъугъэхэу»(2;10) ары. Т.КIэращэм ироманэу «Щамбул» илъэс тIокIым къыкIоцI ащ итхын пылъыгъ, ащ къеушыхьаты реалистическэ эпосыр охътабэ текIуадэзэ къинкIэ къызэрэхъугъэр

ХэбгъэунэфыкIынымкIэ мэхьанэшхо зиIэр романэу «Щамбул» зыфиIорэр хэгъэгу литературэм ипроизведениехэу типологием ылъэныкъокIэ ащ пэблагъэхэм ябгъэпшэн зэрэплъэкIырэр ары, ар къыщы лъэгъуагъ проблематикэр ыкIи коллизиехэр, характерхэм ягъэпсыкIэ ыкIи персонажхэм зэфыщытыкIэхэу историем хэлэжьэнхэм зизэхэшIыкIыныгъэ къыфэущыгъэ цIыф жъугъэхэм адыряIэхэр зэрэзэхьыщырхэм.

ПIонкIэ тэрэзэу хъущт прозэм зиубгъуанымкIэ «Щамбул» зыфиIорэ романым ишIогъэшхо къэкIуагъ, жанрэ инхэм зафагъэзэным тхакIохэр къыфиIэтыгъэх.

КIэу щыт художественнэ – эстетическэ еплъыкIэр ежь яшэн – унаехэр зиIэхэ лъэпкъ условиехэм ахэтхэу адыгэ литературэхэм къащыхъугъ ыкIи ащыпытагъ. Адыгэ шъолъырым илитературэхэм ятипологическэ зэпхыныгъэхэр къызыщылъэгъуагъэхэр прозэм ижанрэхэм яэволюцие иIофыгъохэр ары.Лъэхъаныгъхом ихудожественнэ тарихъэу хъугъэ романыр ащ лъыпытэу литературэ ныбжьыкIэхэм къащыхъун ылъэкIынэу щытыгъэп. Адыгэ ыкIи нэмыкIырэ литературэхэм яхэхъоныгъэ къызэриушыхьатырэмкIэ, плъышъо цIыкIухэм акIэрыкIыхэзэ, нахь инхэм афакIощтыгъэх. Iо хэмылъэу, урыс литературэм ащ фэдэ лыуз хэхъоныгъэ къыхэфэгъагъэп. Ащ ехьылIагъэу Н.А. Грозновам мары ытхырэр: «Революцием ыужырэ лъэхъаным прозэм ижанрэхэм ясистемэ къыхэщырэ ишэн унаеу щытыгъэр, щыIэкIэ-псэукIэр къыгъэлъагъозэ, сыдэу хъугъэми зэкIэлъыкIоу ащ ижанрэхэр – очеркыр, рассказыр, романыр-щыIэ шIыгъэнхэм зэрэпымылъыгъэр ары. Литературэм игъэкIотыгъэу хэхъоныгъэ ышIыщтыгъэ» (1;200).

«Писательское внимание к национальному прошлому народа вовсе не означает отрыва от современности – етхы В. Оскоцкэм – напротив, оно естественно продиктовано потребностью литературы в объемном, масштабном, синтетическом восприятии мира и человека в мире, способном вобрать в себя и многотрудный опыт народной истории, рождено закономерным стремлением осмыслить и обобщить этот опыт в свете преемственности лучших прогрессивных традиций социальной и духовной жизни нации» (4;152).

ЩыIэ хъугъэ произведениехэм лэжьэкIо къызэрыкIом игулъытэ зызэриIэтырэр, зэхъ-

окIыныгъэхэм зафикъудыеу революцие банэм игъогу зэрэтехьэрэр, хэбзакIэ зэрагъэуцурэр нафэу къащагъэлъэгъуагъ. Зы цIыфым, зы лIакъом ищыIэныгъэрэ пъэпкъым иIофырэ зэзыпхыгъэхэр, зым зыр зылъищэзэ, революцие банэм игъогу зэрэтехьагъэхэр игъэкIотыгъэу къатыгъэх.

Ащ фэдэ образ хъугъэ профессиональнэ революционерэу Максим Токаревым иобраз. Ащ иIофхэм Шэрибэ Азмэт ахещэшъ ишъэфэгъу ешIы. Азмэти ифэмэ-бжьымэ атехьагъэу, Джамболэти, Темботи зылъещэх («Нэфшъэгъо лъагъохэр»). Урыс кIэлэегъаджэм ригъэшIэгъэ тхэкIэ-еджакIэр, социальнэ зэфэнчъагъэу щыIэныгъэм хэлъхэу ынэ къызфигъэплъагъэхэр ХьапакIэкъо Исмахьилэ ыпхъоу Амыдэ лъигъэIэсыжьынхэ елъэкIы («Мыжъоф кухь»). Ышъхьэ афимыуфэу, хьаджырэтэу хэхьажьырэ Къаймэти игъогу цIыф жъугъэхэр лъытетхэу революцием фэкIох («Хьаджрэт»).

Адыгэ литературэм генетическэу пэблэгъэ къэбэртэе, щэрджэс литературэхэми къахэщэу тарихъ ыкIи тарихъ-революцие тематикэр ахэкIухьэ. Щэрджэс литературэмкIэ щысэ дэгъоу къэбгъэлъэгъон плъэкIыщт къушъхьэчIэс бзылъфыгъэр пщылIыпIэм зэрикIырэр, щъхьафитныгъэм зэрэфакIорэр къызщытыгъэ Ц. Къохъум иповестэу «ФатIимэт» зыфиIорэр. ЦIыфыгъэ нэпцIым къытыгъэ мытхыгъэ хабзэу щыIэныгъэм хэлъхэу бзылъфыгъэр зылъахъэхэрэм тхылъым ицIыф шъхьаIэу ФатIимэт апэуцужьы. Тематическэ къатыр ащылъыгъэкIотагъ А. Уахътэм и «Асиет имыжъо», «Шэфлъагъо», Хъ.Гощэкъом и «Ятэрэ ыкъорэ» зыфиIохэрэми. Къэбэртэе литературэмкIэ лъэпкъым итарихъ гъогу къащытыгъ А. КIышъэкъом ироманэу «Охътэ шIагъу» зыфиIоу «Мэзэныкъо шхъуантIэм» игъусэу дилогиеу «Къушъхьэтхыхэр чъыехэрэп» зыфиIорэм хахьэрэм Хь. Теунэм и «Шъоджэмыкъохэм». Къэбэртэе прозэм имызакъоу, мы романхэм якъэтыкIэ-шIыкIэкIэ, яхудожественнэ псыхьагъэкIэ хэгъэгу литературэми зэрэпсаоу чIыпIэшIу щаубытыгъ.

Тарихъ ыкIи тарихъ-революцие тематикэм зызэрэфагъэзагъэм шIуагъэу къытыгъэмкIэ Ф. Урусбиевымрэ А. Холаевымрэ атхы. «Обращение к историко-революционной теме явилось попыткой осмысления коренных решающих моментов в истории народа…стало хорошей школой исторически конкретного реалистического изображения жизни» (10;425).

Адыгэ литературэхэр хэгъэгу литературэм епхыжьыгъэхэу ыкIи ащ щыщхэу зэрэщытхэр джаущтэу къызыщылъэгъуагъэр щыIэныгъэр революционнэ шIыкIэкIэ зэхъокIыгъэным епхыгъэ пшъэрылъхэр зэкIэми апэу зыфэгъэхьыгъагъэхэр жъэу щытхэ еплъыкIэхэмрэ зэфыщытыкIэхэмрэ щыгъэзыегъэнхэр, революционнэ зэхэшIыкIыныгъэр зыпкъ игъэуцогъэныр, ар цIыфхэм ахэлъхьэгъэныр, коллективнэ шэн-зекIуакIэхэм афэпIугъэнхэр ыкIи IофшIэным фыщытыкIэу фыряIэр зэблягъэхъугъэныр арыгъэ. Дунаимрэ цIыфымрэ афэгъэхьыгъэу щыт революционнэ еплъыкIэр а литературэ ныбжьыкIэхэм яхэхъоныгъэ лъапсэ фэхъугъ.

Идейнэ-эстетическэ системакIэр гъэпсыгъэным епхыжьыгъэ Iофыгъохэр художественнэ амалхэмкIэ зэшIохыгъэнхэр литературэ пстэухэм Iофыгъо мыпсынкIэу къафэхъугъ. Ар анахь къин къызыщыхъугъэр литературэ ныбжьыкIэхэу лъэпкъ опыт ыкIи Iоф зыдэшIыгъэ традициехэр зимыIагъэхэр ары. М.Пархоменкэм ытхырэр: «ЗэкIэ лъэпкъ литературэхэмкIэ анахь мэхьанэшхо зиIэ ыкIи зыкIэу щыт шэпхъэ хабзэу хъугъэр зыфэдэр мары къызэрэпIон плъэкIыщтыр: социалистическэ революциер къызэхъум, ежьхэм яхэхъоныгъэкIэ шапхъэу яIагъэр зыфэдагъэм емылъытыгъэу Октябрэм ыуж лъэпкъ литературэ пстэухэм хэхъоныгъэ зэрашIырэр зыпкъ иуцорэ, ылъэ теуцорэ ыкIи пытэрэ социалистическэ реализмэм илитературэхэу ары» (8;42).

Эпическэ прозэ игъэкIотыгъэм адыгэ историческэ романым чIыпIэшхо щиубытыгъ. Историческэ хъугъэ-шIгъэ инхэм япроекцие илъэу цIыф насып шъхьафхэр, Iофыгъохэр социальнэу зэтефыгъэу адыгэ шъолъырым щыкIощтыгъэр къызэIуихэу ащ ыгъэунэфыгъ. Ар зы лъэныкъомкIэ. АдрэмкIэ-цIыф шэн, цIыф насыпхэр, е унэгъо-лъэпкъ гъогухэр художественнэ гупшысэм ылъапсэу, ащ кIэрыкIызэ, лъэхъэнэ инхэр къиIотыкIыгъэным хищагъ историческэ романым. Мыщ дэжьым историческэ роман зыфэпIощтым нэшэнэ гъэнэфагъэхэр ыгъотыгъэх. «Бгырысхэр» историческэ фактхэм нахь япхыгъэх, ащ фэд БетIал Калмыковым ехьылIэгъэ очеркхэу А. Шортэным ытхыгъэхэр. Зы лъэныкъо горэмкIэ Д. Кэстанэм ироманэу «Шэуджэн Мос». «Шэджмокъуэ лъэпкъым» (Хь. Теунэ) историческэ фактхэм защыфэшъыпкъэ чIыпIи

фэшъыпкъэ чIыпIи къыхэфэ, щыIэгъэ цIыфхэри игъэкIотыгъэ хьазырэу къетых (Ной Буачидзе, гущыIэм пай), ау романыр историческэу зышIрэр гупшысэу кIоцIылъыр мэхьэнэ хабзэхэр художественнэ шъолъыр зэфэхьысыгъэм къызэригъэлъагъохэрэр ары.

Адыгэ историческэ прозэм пшъэрылъ къызэрымыкIохэу ыпашъхьэ къиуцохэрэр зэшIохыгъэным пае ищыкIагъэу щытыгъэх охътэ гъэнэфагъэ ыкIи творческэ IофышIабэхэм акIуачIэ рахьылIэнэу. Арэущтэу шIыгъэн фаеу къэзышIыщтыгъэхэм ащыщ шIуагъэ къэзыхьын зылъэкIыщт лъыхъонхэм я 40-50-рэ илъэсхэм общественнэ ыкIи культурнэ щыIэныгъэм икъиныгъохэр пэрыохъу зэрафэхъущтыгъэхэр. Социальнэ критериехэмкIэ пхъашэу шапхъэхэр къазэрэфагъэуцущтыгъэхэм къыхэкIэу Т. КIэращэмрэ А. Шэртэнымрэ яперсонажхэр «регламентым» тегъэпсыкIыгъэу ятхылъхэм ахагъэуцощтыгъэх. ГущыIэм пае, повестэу «Шапсыгъэ пшъашъ» ыкIи романэу «Бгырысхэр» зыфиIорэм.

Заом ыужырэ щыIэкIэ-псэукIэм ыкIи ащ епхыжьыгъэу щыт социальнэ – историческэ практикэм пшъэрылъэу къыгъэуцущтыгъэр нахь мэхьэнэ купкI кIоцIылъэу художественнэу къэгъэлъэгъогъэнэу, прозэм ижанрэ нахь зегъэушъомбгъугьэнэу ары. Мы периодым Р. Мамыим прозэр къиныгъохэмкIэ зэрапхрыкIырэр къыхигъэунэфыкIызэ етхы: «В разговоре об адыгейском романе после войны необходимо отметить, – пишет критик, – что в разработке темы колхозной деревни адыгейский роман обнаружил свое понимание сложных вопросов жизни деревни, свой подход к отображению ее социально-психологических конфликтов, национального характера, интернационального пафоса нашей жизни, что адыгейский роман отдал все свои силы тому, чтобы вместе с многонациональным советским романом показать перипетии нашего непростого бытия» (3;16). А лъэхъаным реальностим ифактрэ писателым къыугупшысэрэмрэ творческэу зэщыщ шIыгъэхэу гъэфедэгъэным Iужъоу зэхэлъ ыкIи шIуагъэ къэзытырэ плъышъохэр къырыкIыщтыгъэх. ГущыIэм пае,осетин писателэу М. Цагараевым иповестэу «Колхоз пхъашIэу Саго ехьылIагъ», дагъыстан прозаикэу А. Мудуновым ипроизведениеу «Къоджэ гупсэм къыщыхъугъэр» зыфиIохэрэр ыкIи нэмыкIхэри. Ю. Лъэустэным иромани лъэпкъ щыIэкIэ-псэукIэр нахь игъэкIотыгъэу къызэригъэлъэгъогъэным пылъ. Джащ къыхэкIэу романым персонаж пчъагъэ хэщагъ, социальнэ куп шъхьафхэр, аныбжьыкIэ зэфэмыдэхэу цIыфыбэхэр, индивидуализацие шIыгъэ характерхэр къыгъэлъэгъонхэм авторыр пылъ. Проблемнэ лъэныкъом фэгъэхьыгъэмэ хэгъэунэфыкIыгъэн фаер хэдэным фэгъэхьыгъэ коллизиер зэхэлъэу къыгъэлъэгъонэу авторым зэрэрихъухьэрэр. ДжырэкIэ ар тызэсэжьыгъэ шIыкIэм тетэу — лIыхъужъхэр пхъашэу зэпыщыт купитIоу зэригощыхэрэмкIэ зэшIуехы. Мыщ къыхэбгъэунэфыкIышъутыр, мэхьанэшхо зиIэр эпическэ шIыкIэкIэ ащ фэдэ коллизиер зэшIохыгъэ зэрэхъурэр ары.

ЕгъэжьэпIэ автор позициеу информационнэ-къэтхыхьан шIыкIэр анахь къызыхэщэу щытым тегъэпсыкIыгъэу къаIотэрэ-къагъэлъэгъорэ хъугъэ-шIагъэхэр хроникальнэ зэкIэлъыкIуакIэ яIэу гъэпсыгъэ хъугъэ эпическэу къаIуатэрэм итхыкIэ-гъэпсыкIэ зыкIэу щытыгъ, мыщ дэжьым художественнагъэм ылъэныкъокIэ мэхьанэ шъхьаIэр зытефэнэу хъущтыгъэр ежь авторым къыIуатэрэр ары. Iофыгъо иныр къэгъэлъэгъогъэным пае штэгъэныр, ар анализ куу шIыгъэныр, джырэ лъэхъаным пытэу епхыжьыгъэу блэкIыгъэ лъэхъаныр идейнэ-эстетическэ шIыкIэ-амалхэмкIэ куоу ушэтыгъэныр а произведениехэм ащырагъэжьэгъагъ ныIэп.

Адыгэ, къэбэртэе ыкIи щэрджэс литературэхэм романым ижанрэ зыпкъ ащиуцон зылъэкIыгъэр (тэ зигугъу тшIырэр зыпкъ ащиуцон зэрилъэкIыгъэ шъыпкъэр ары нахькI, апэрэ эпическэ произведение инхэр затхыгъэхэр арэп) я 50-рэ илъэсхэр – я 60-рэ илъэсхэм япэублэ ары, а илъэсхэм уахътэм къыгъэуцущтыгъэ темэм куоу ыкIи игъэкIотыгъэу хэгупшысыхьэхэу хъугъагъэ, джырэ лъэхъаным илIыхъужъ икъоу зэрифэшъуашэу, художественнэ шIыкIэ-амал пчъэгъабэхэмкIэ къагъэлъагъощтыгъэ ыкIи конфликтхэр лъэныкъо пстэухэмкIи къызэIуахыщтыгъэх. КIэкIэу къэпIон хъумэ, «литературэхэр социалистическэ реализмэм, джырэ лъэхъаным язытет зыфэдэм зэрафакIощтыгъэхэм къыхэщырэ нэшанэу щытыгъэр, реализмэм ианахь жанрэ шъхьаIэу зэрэщытым елъытыгъэу, романым хэпшIыкIэу нахь фэщагъэхэу зэрэхъугъагъэхэр» (7;I72) ары. «Прозэм ижанрэ изэкIэлъыкIуакIэ», зызэгъэушъомбгъугъэу щыт эпическэ къэгъэлъэгъ-

уакIэм тIэкIу-тIэкIузэ зэрэфэкIуагъэхэр джащ фэдэу къэзыушыхьатырэр темыр-кавказ регионым инэфэшъхьафырэ литературэхэм яхэхъоныгъэкIэ опытэу яIэ хъугъэр ары. Адыгэ литературэм ихудожественнэ къэгъэлъэгъокIэ зэфэшъхьафыбэхэм ыкIи ижанрэ – композицием лъэшэу зиушъомбгъугъ. «…лъэпкъ литературэхэм язэпхыныгъэхэр нахь гъэлъэшыгъэ зэрэхъугъэр, яхэхъоныгъэ «зэрэзэкIэхьажьырэр»… хэгъэгу культурнэ-историческэ процессым ихудожесственнэ-эстетическэ сурэт хэгъэхъуагъэ хъугъэ…» (6;339).

Примечания:

1. Грознова А.Л. Ранняя советская проза. – Л., 1976.
2. Къуныжъ М. Адыгэ литературэм еxьылIэгъэ гупшысэхэр. – Мыекъуапэ, 1968.
3. Мамий Р. Пути адыгейского романа. – Майкоп, 1977.
4. Оскоцкий В. Историзм и история // Единство: Сборник статей о многонациональной советской литературе. – М.: Худож. лит., 1972.
5. Панеш У.М. Типологические связи и формирование художественно-эстетического единства адыгских литератур / У.М. Панеш. Майкоп. – 1990.
6. Пэнэшъу У. Зы лъапсэ къикIыгъэх.-Мыекъуапэ: Адыгэ Республикэм итхылъ тедзапI, 1995.
7. У.М. Панеш. Интеграция литератур и формирование художественно-эстетических общностей // Филологический вестник.Научный и образовательный журнал. Майкоп, АГУ, 2004, №6
8. Пархоменко М.Н. «Чудо» или закономерность? // Пути развития советской многонациональной литературы. – М., 1967.
9. Пархоменко М. Н. Многонациональное единство советской литературы. – М., 1978.
10. Урусбиева Ф., Холаев А. Балкарская литература // История советской многонациональной литературы. – Т. 5. – М: Наука, 1974.
11. Шаззо К. Художественный конфликт и эволюция жанров и адыгских литературах. – Тбилиси, 1978.